

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.12>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Захарчук Г.В.,
аспірантка 3 року навчання
ДВНЗ «Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
ORCID: 0009-0008-0553-9183
e-mail: lawoffice.yaremche@gmail.com

Захарчук Г.В. Кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб: міжнародний досвід та перспективи розвитку законодавства України.

Статтю присвячено комплексному аналізу застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у сучасних умовах трансформації кримінального права. Досліджено теоретико-правові та нормативні засади формування інституту відповідальності юридичних осіб, а також визначено його місце в системі національного кримінального законодавства. Обґрунтовано, що запровадження відповідного інституту в Україні зумовлено, зокрема, виконанням міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері протидії корупції та організованій злочинності.

Проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення правової природи відповідальності юридичних осіб і її співвідношення з принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності. Виокремлено ключові моделі правового регулювання, зокрема модель повного визнання кримінальної відповідальності юридичних осіб, модель її заперечення та квазікримінальний підхід, що передбачає застосування спеціальних санкцій без формального визнання юридичної особи суб'єктом злочину. Встановлено залежність вибору відповідної моделі від правових традицій і рівня розвитку інститутів корпоративного управління.

На основі порівняльно-правового аналізу законодавства європейських держав і США визначено загальні підходи до встановлення підстав відповідальності юридичних осіб, зокрема через дії уповноважених осіб, які діяли в інтересах організації. Окреслено критерії встановлення вини юридичної особи та механізми атрибуції поведінки фізичних осіб.

За результатами дослідження обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду. Запропоновано розширення переліку заходів кримінально-правового характеру, удосконалення процедур їх застосування, забезпечення пропорційності санкцій і розвиток превентивних механізмів. Зроблено висновок про доцільність комплексної модернізації інституту з метою підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридична особа, заходи кримінально-правового характеру, міжнародний досвід, кримінальне законодавство.

Zakharchuk H.V. Criminal law measures against legal entities: international experience and prospects for the development of Ukrainian legislation.

The article provides a comprehensive analysis of the application of criminal-law measures to legal entities in the context of the ongoing transformation of criminal law. It examines the theoretical and normative foundations of the institution of liability of legal entities and determines its place within the national criminal law system. It is substantiated that the introduction of this institution in Ukraine is largely conditioned by the implementation of international legal obligations in the field of combating corruption and organized crime.

The paper analyzes key doctrinal approaches to defining the legal nature of liability of legal entities and its correlation with the principle of individual criminal responsibility. Three principal models of legal regulation are identified: full recognition of corporate criminal liability, denial of such liability, and a quasi-criminal model involving the application of specific sanctions without formally recognizing

a legal entity as a subject of crime. It is demonstrated that the choice of a particular model depends on legal traditions and the level of development of corporate governance institutions.

Based on a comparative legal analysis of European and U.S. legislation, the study identifies common approaches to determining the grounds for corporate liability, primarily through the actions of authorized persons acting in the interests of the entity. Criteria for establishing corporate fault and mechanisms for attributing the conduct of natural persons to legal entities are outlined.

The findings substantiate the need for further improvement of Ukrainian criminal legislation, taking into account international experience. The article proposes expanding the range of criminal-law measures, improving enforcement procedures, ensuring proportionality of sanctions, and strengthening preventive mechanisms. It concludes that a comprehensive modernization of this institution is necessary to enhance the effectiveness of criminal-law regulation.

Key words: legal entity, criminal liability, criminal law measures, corporate crime, international legal experience.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінального права характеризується розширенням кола суб'єктів, на яких поширюється кримінально-правовий вплив. Одним із проявів такої тенденції є формування інституту застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, чи, як його іменовано у Кримінальному кодексі України, «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», доводить свою ефективність у багатьох країнах світу.

Запровадження цього інституту в Україні стало важливим етапом реформування кримінального законодавства та його адаптації до міжнародних стандартів у сфері протидії злочинності. Водночас поява відповідних норм у Кримінальному кодексі України викликала значну кількість наукових дискусій щодо правової природи відповідальності юридичних осіб та її співвідношення з традиційним принципом особистої кримінальної відповідальності. [1; 2]

Згідно з Конституцією України, юридична відповідальність має індивідуальний характер [3], що породжує певні теоретичні суперечності при застосуванні кримінально-правових заходів до колективних суб'єктів. Окрім того, на практиці виникають складнощі з доведенням вини юридичної особи, визначенням кола осіб, дії яких можуть бути поставлені їй у провину, а також із дотриманням принципу недопустимості подвійної відповідальності. [4]

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення національного кримінального законодавства з урахуванням міжнародного досвіду застосування відповідальності юридичних осіб.

Метою дослідження є аналіз правової природи та особливостей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а також визначення напрямів удосконалення кримінального законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінальної відповідальності юридичних осіб є предметом численних досліджень у кримінально-правовій науці. Значний внесок у розробку цієї тематики зробили такі українські науковці, як В. Гришук, П. Маланчук, Ю. Абакумова, О. Панченко та інші. [2; 5; 6; 9]

У науковій літературі досліджуються питання правової природи відповідальності юридичних осіб, особливості визначення суб'єкта злочину, а також підстави застосування кримінально-правових санкцій до колективних суб'єктів. [7; 8]

Останніми роками ця проблематика отримала подальший розвиток у працях сучасних українських дослідників, які аналізують як теоретичні аспекти функціонування відповідного інституту, так і практичні проблеми його застосування в Україні. [4; 10; 11]

Попри значну кількість наукових праць, питання ефективності кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб та їх відповідності міжнародним стандартам залишаються дискусійними.

Виклад основного матеріалу. Передумовою запровадження інституту кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб в Україні стало виконання міжнародних зобов'язань держави у сфері протидії організованій злочинності та корупції. Зокрема, низка міжнародних документів передбачає необхідність встановлення відповідальності юридичних осіб за певні категорії правопорушень. До таких документів належать Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [12], Конвенція ООН проти корупції [13], Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією [14], а також Конвенція про кіберзлочинність. [15]

У багатьох розвинених країнах кримінальна відповідальність юридичних осіб існує в різних моделях:

– модель традиційного підходу до кримінальної відповідальності, за якою юридичну особу визнають самостійним суб'єктом злочину, з відступленням від принципу індивідуальності кримінальної відповідальності (Великобританія, Канада, Сполучені Штати Америки, Австрія, Бельгія, Королівство Нідерланди, Франція, Грузія, Литва, Молдова);

– дуальна модель, за якою у випадку участі юридичної особи у вчиненні злочину фізичною особою в її інтересах, юридична особа разом із фізичною підлягає кримінально-правовому впливу (Австрія, Азербайджан, Албанія, Латвія, Мексика, Туреччина, Іспанія, Швейцарія). Саме така модель застосовується в Україні;

– модель квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, якою передбачено юридичну відповідальність іншого виду (адміністративну чи цивільну), що застосовується до юридичних осіб за вчинення, причетність до вчинення або участь у вчиненні злочину (Німеччина, Італія, Швеція).

Досвід цих країн показує, що ефективність таких заходів забезпечується, зокрема, трьома ключовими компонентами: визначенням чіткого поняття «отримання вигоди юридичної особи» (Австрія); корпоративним комплаєнс-моніторингом після корупційних інцидентів (Франція, США); відповідальністю за «нездатність запобігти корупції» (Велика Британія). [24]

Окремої уваги заслуговує досвід США, де підходи до відповідальності юридичних осіб сформувалися передусім у судовій практиці. У межах американської правової доктрини юридична особа може нести відповідальність за протиправні дії своїх працівників, якщо вони були вчинені в межах службових повноважень і в інтересах компанії. [16;17]

У країнах континентальної Європи також застосовується підхід, відповідно до якого відповідальність юридичної особи пов'язується з діями її керівників або інших уповноважених осіб. Наприклад, у польському законодавстві передбачено, що підставою відповідальності колективного суб'єкта є протиправна поведінка фізичної особи, яка діяла від його імені або в його інтересах. [18]

Аналогічні положення містяться і в законодавстві інших європейських держав. Зокрема, у Фінляндії юридична особа може бути притягнута до відповідальності у випадку, якщо керівництво компанії вчинило злочин, сприяло його вчиненню або не забезпечило належного контролю за діяльністю працівників. [19]

Водночас у Франції кримінальна відповідальність юридичних осіб була законодавчо закріплена в новому Кримінальному кодексі, який передбачає застосування до юридичних осіб широкого спектра санкцій, включаючи штрафи та обмеження діяльності. [20]

Спільною рисою більшості правових систем є те, що притягнення юридичної особи до відповідальності не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб, які безпосередньо вчинили злочин. [21]

Незважаючи на те, що протягом більше ніж дванадцяти років Кримінальним кодексом України передбачено можливість застосовувати щодо юридичних осіб штрафи, конфіскацію майна, позбавлення ліцензій або навіть ліквідацію у випадку їх причетності до вчинення злочинів, на практиці ми бачимо, що навіть в провадженнях, де юридична особа є ключовою ланкою злочинної схеми, цей інструмент майже не застосовується.

Однією з ключових проблем є атрибуція протиправної поведінки фізичних осіб юридичній особі. На практиці, у всіх трьох моделях, описаних вище за підсумками аналізу міжнародного досвіду, виникають труднощі з визначенням кола осіб, дії яких можуть бути поставлені у вину юридичній особі, які представляє суб'єкт злочину. Особливо це стосується випадків, коли правопорушення вчиняються працівниками нижчого рівня управління або за умов недостатнього контролю з боку керівництва (протиправної бездіяльності з їх сторони). У таких ситуаціях постає питання щодо меж відповідальності юридичної особи та можливості покладення на неї санкцій за відсутності прямої вказівки на вину керівних органів.

Не менш важливою є проблема доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку між діями фізичної особи та інтересами юридичної особи. У судовій практиці часто виникають ситуації, коли необхідно встановити, чи діяла особа в інтересах підприємства, чи вчиняла злочинні дії виключно у своїх власних інтересах. Відсутність чітких законодавчих критеріїв ускладнює вирішення цього питання та призводить до неоднакової практики правозастосування.

Крім того, актуальною залишається проблема співвідношення відповідальності юридичної особи та фізичних осіб. У деяких випадках виникає ризик подвійного притягнення до відповідальності, що суперечить загальним принципам кримінального права. Водночас недостатня координація між провадженнями щодо юридичних і фізичних осіб може знижувати ефективність застосування санкцій.

Суттєвим недоліком є також обмежений перелік заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до юридичних осіб. Наявні санкції не завжди відповідають сучасним викликам та не забезпечують належного превентивного ефекту. Зокрема, недостатньо розвиненими є механізми стимулювання належної поведінки юридичних осіб, такі як запровадження внутрішніх систем комплаєнсу та контролю.

Як свідчать відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень, на стадії досудового розслідування нерідко вирішується питання щодо накладення арешту на майно юридичних осіб.

З 2013 року відносно юридичних осіб вітчизняними судами винесено лише декілька вироків, якими було застосовано такі заходи. Так, у 2024 році ВАКС ухвалив лише один по-справжньому показовий вирок, у якому до ТОВ «ВМС-10» було застосовано захід за корупційний злочин. До ТОВ «ВМС-10» на підставі ч. 2 ст. 96-7, ч. 1 ст. 96-10 КК України було застосовано заходи кримінально-правового характеру – стягнуто штраф у розмірі 340 000 грн. Також було застосовано спеціальну конфіскацію неправомірної вигоди на загальну суму 200 000 грн, які були примусово вилучені в дохід держави. З вироку вбачається, що Директор підприємства ТОВ «ВМС-10», діючи в інтересах власного підприємства, передав неправомірну вигоду в розмірі 200 000 гривень службовій особі за зняття заборони на вихід до водойм маломірних суден для вилову водних біоресурсів. [22]

Варто також зазначити, що Законом України № 4111-IX від 04.12.2024 були внесені суттєві зміни в правове та процесуальне регулювання інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Змінами передбачено, що в окремих випадках провадження відносно юридичної особи може здійснюватись незалежно від притягнення фізичної особи, яка діяла в її інтересах, до кримінальної відповідальності. Ці законодавчі новели усувають проблеми розслідування та розгляду справ стосовно відповідальності юридичних осіб, наприклад, у випадку перебування в розшуку або смерті фізичної особи. Так само це надає можливість розпочати розслідування відносно юридичної особи у випадку, якщо злочин був вчинений в її інтересах, а обвинувальний вирок стосовно фізичної особи вже був винесений.

Крім того, в примітці до ст. 96-3 КК України було викладено тлумачення понять «уповноважених осіб юридичної особи», «вчинення кримінального правопорушення в інтересах юридичної особи».

У КПК України з'явилася глава 37-1 «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку», в якій нарешті відображено процесуальне регулювання зазначеного правового інституту в разі його окремого розгляду від провадження щодо фізособи – уповноваженої юридичної особи. [23]

Інститут заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб повинен виступати ключовим механізмом притягнення бізнес-структур до відповідальності у справах про корупційні правопорушення. Водночас за відсутності подальшого вдосконалення нормативної бази, процесуальних інструментів і правозастосовної практики його функціонування ризикує залишатися суто декларативним.

У контексті подальшого розвитку кримінального законодавства доцільним видається розширення переліку корупційних правопорушень, у межах яких застосовується цей інститут. Зокрема, обґрунтованим є включення до такого переліку статей 191 та 394 Кримінального кодексу України.

Окремої уваги потребує питання трансформації підходів до відповідальності юридичних осіб. Зокрема, у певних випадках доцільним може бути перехід від суто кримінально-правової моделі до квазікримінальної, що передбачає використання адміністративно- або цивільно-правових інструментів.

Висновки. Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є одним із ключових інструментів реалізації державної антикорупційної політики.

Водночас аналіз сучасного стану його функціонування в Україні свідчить про фрагментарність і епізодичність правозастосування, що істотно нівелює його як превентивну, так і каральну функції.

З урахуванням зазначеного, перспективним напрямом удосконалення є імплементація позитивного зарубіжного досвіду, зокрема:

- запровадження конструкції відповідальності за нездатність запобігти корупційним правопорушенням (підхід, характерний для правової системи Великої Британії);
- використання механізмів комплаєнс-контролю та зовнішнього моніторингу (практика Сполучених Штатів Америки та Французької Республіки);
- нормативне закріплення чітких критеріїв визначення вигоди юридичної особи (досвід Австрійської Республіки).

Насамперед необхідно законодавчо конкретизувати критерії встановлення вини юридичної особи. Доцільним є закріплення підходу, відповідно до якого вина організації визначається через дії або бездіяльність її уповноважених осіб, а також через недоліки в організації внутрішнього контролю. Це дозволить забезпечити більшу визначеність у правозастосуванні та зменшити кількість спірних ситуацій.

Важливим напрямом є вдосконалення механізмів атрибуції поведінки фізичних осіб юридичній особі. Законодавство має чітко визначати, у яких випадках дії працівників вважаються такими, що вчинені в інтересах організації, а також встановлювати критерії оцінки службових повноважень і фактичного впливу особи на діяльність юридичної особи.

Доцільним є також розширення переліку заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Окрім традиційних санкцій, таких як штрафи чи конфіскація майна, варто передбачити можливість застосування заходів організаційного впливу, зокрема обмеження певних видів діяльності, запровадження тимчасового зовнішнього контролю або обов'язку впровадження програм комплаєнсу.

Особливої уваги потребує розвиток превентивних механізмів. У сучасних правових системах дедалі більшого значення набуває концепція корпоративного комплаєнсу, яка передбачає впровадження внутрішніх процедур запобігання правопорушенням. У цьому контексті доцільно розглянути можливість врахування наявності ефективних комплаєнс-програм як обставини, що може впливати на обсяг відповідальності юридичної особи.

Крім того, важливим є забезпечення пропорційності застосовуваних санкцій. Законодавство має враховувати розмір юридичної особи, характер її діяльності, ступінь участі у правопорушенні та наслідки вчиненого діяння. Це дозволить уникнути як надмірного, так і недостатнього втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання.

Нарешті, доцільним є вдосконалення процесуальних аспектів притягнення юридичних осіб до відповідальності, зокрема забезпечення належної координації між кримінальними провадженнями щодо фізичних і юридичних осіб, а також підвищення рівня спеціалізації правоохоронних органів у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 31.03.2026).
2. Гришук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: проблеми теорії та практики. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 356 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96> (дата звернення: 31.03.2026).
4. Мілова Т.М., Бліндовська А.Л. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: окремі аспекти. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 188–193. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-188-193>.
5. Маланчук П.М. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 1 (21). С. 202–205. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/953/941> (дата звернення: 19.03.2026).
6. Абакумова Ю.В. Кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб у законодавстві України. *Право України*. 2019. № 6. URL: <https://pravoua.com.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
7. Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.
8. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 416 с.

9. Панченко О.В. Інститут відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві: порівняльно-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2020. URL: <http://jurnal.onua.edu.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
10. Гавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: проблеми застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. URL: <https://vksc.org.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
11. Гринюк С.В. Міжнародний досвід кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
12. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: <https://www.unodc.org> (дата звернення: 31.03.2026).
13. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. URL: <https://www.unodc.org> (дата звернення: 31.03.2026).
14. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. URL: <https://www.coe.int> (дата звернення: 31.03.2026).
15. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: <https://www.coe.int> (дата звернення: 19.03.2026).
16. Wells C. *Corporations and Criminal Responsibility*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
17. Gobert J., Punch M. *Rethinking Corporate Crime*. London: Butterworths, 2003.
18. Гребенюк М.В. Особливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Юридичний вісник*. 2023. URL: <http://yurvisnyk.in.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
19. Criminal Code of Finland (Finnish Penal Code). Helsinki: Ministry of Justice of Finland. URL: <https://finlex.fi> (дата звернення: 19.03.2026).
20. Code pénal (France). Paris: Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення: 31.03.2026).
21. Михайліченко Т.О. Відповідальність юридичних осіб як обов'язкова умова імплементації Конвенції Медікрайм. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244390>.
22. Вирок Вищого антикорупційного суду у справі щодо ТОВ «ВМС-10». Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2026).
23. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4111-20> (дата звернення: 31.03.2026).
24. Нікітенко В.М. Європейські стандарти забезпечення прав суб'єктів кримінальних правопорушень. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 26–34. URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01\(114\)/12.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2021/01(114)/12.pdf) (дата звернення: 31.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Захарчук Г.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0